

Kitekintés

LEV DAVIDOVICS TROCKIJ:

OROSZORSZÁG FEJLŐDÉSÉNEK SAJÁTOSságAI

Trockijról /Életrajzi és eszme -történeti vázlat/

Lev Davidovics Trockijról meglepően keveset olvashatunk magyarul. Megítélését mindmáig beárnyékolják az 1920-30-as évek eseményei, amikor alulmaradt a hatalmi harcban, fokozatosan kiszorult a pártvezetésből, végül magából a pártból is, és élni kellett hagynia a Szovjetuniót.

A két világháború közötti magyar sajtó folyamatosan tájékoztatást adott olvasóinak a Szovjetunió belpolitikai életéről, részletesen ismertette - nem kis kárörömmel és politikai céllal - a meg-megújuló frakcióharcokat, majd a harmincas évek második felének terrorját is. Az 1945 utáni magyar újságokból eltűnt Trockij neve, csak a trockista kifejezés bukkant fel újra és újra, mint szégyenletes jelző, amely leginkább az imperialista vagy fasiszta szavak szinonimájaként szerepelt /többek között a Rajk-perben is/. Napjainkban már csak tankönyvek és kézikönyvek említik futólag Trockij nevét, szinte kizárólag 1917 utáni szerepét említve. Ha ki is térnek az októberi forradalom előtti életpályájára, többnyire történetlenül arra is rávetítik a húszas évekbeli cselekedeteit. Könyveit nem adják ki sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon. Az utóbbi években néhány írása így is hozzáférhetővé vált magyarul, de ezek a publikációk és a róla készített írások mindvégig a kultúrpolitika "tűr" és "tilt" instrukcióinak mezsgyéjén álltak. Trockij alakjának, életművének, írásainak marxista értékelése mindmáig várat magára. Noha az októberi forradalom egyik vezetője volt, neve eltűnt az első győztes szocialista forradalom vezetőinek tablójáról. A Szovjetunióban jelenleg

zajló változások vetik fel először annak a reális lehetőségét, hogy Lev Davidovics Trockij visszakerülhessen a legnagyobb bolsevik személyiségek közé. Mi e keretek között életpályájának csak igen vázlatos ismertetésére vállalkozhatunk, gazdag életútjának csupán néhány elemét felvillantva.

L.D. Bronstein, mozgalmi nevén Trockij, 1879-ben született egy ukrainai zsidó középpolgári családban. Különös véletlen, hogy ugyanabban az évben, mint amikor Grúziában Joszif Visszarjonovics Dzsugasvili /Sztálin/ meglátta a napvilágot. Trockij már nagyon fiatalon, 17 éves korában bekapcsolódott a munkásmozgalomba, s 1897-ben egyik alapítója volt a Dél-Oroszországi Munkásszövetségnek. Nagy hatással volt rá a narodnyik nézetek, csak le tartóztatása majd száműzetése után, Szibériában vált marxistává. A száműzetésből hamarosan megszökött, s 1902-ben elhagyta az országot. Sokáig Londonban élt, közreműködött az Iszkra kiadásában is. Az OSZDMP 1903-as II. Kongresszusán a párt szervezeti szabályzatának vitájában a mensevikkekhez csatlakozott, majd rövid idő múlva szakított velük, és "frakción kívülinek" nyilvánította magát.

1903-ben hazatért, és a pétervári mensevik szervezetben dolgozott. 1905 október-decemberében a pétervári szovjet Végrehajtó Bizottságának elnöke volt, neve ekkor vált nemzetközileg is ismertté. A forradalomban az ő permanens forradalom elméletének igazolását látta. December elején letartóztatták, ahonnan ismét megszökött. 1905 után a bécsi Arbeiter Zeitung, majd a Pravda munkatársa lett.

1912-ben az ún. augusztusi blokk egyik létrehozója, amely a bolsevikok pártellenzékét fogta össze a pártegyeség megőrzésének jelszavával. A zimmerwaldi mozgalomban a centrumhoz tartozott, de a bolsevikok mellett szavazott. 1916-ban kiutasították Franciaországból, s 1917 elején az Egyesült Államokba távozott. A februári forradalom hírére azonnal visszaindult Oroszországba, de út-

közben az angol hatóságok letartóztatták, így csak május elején érkezett Pétervárra.

Már májustól Lenin áprilisi téziseinek elvi alapján állt, bár formálisan a "területköziek" internacionalista csoportjának volt egyik vezetője. A júliusi felkelés után letartóztatták, de hamarosan szabadon engedték. Augusztusban a területköziekkel felvételt nyert a bolsevik pártba és rögtön beválasztották a párt Központi Bizottságába is. Kiszabadulását követően 12 év után újra a pétervári szovjet elnökévé választották. Részt vett az októberi forradalom előkészítésében, vezetésében, a pétervári események nagyjából az ő tervei szerint következtek be.

A forradalom győzelme után külügyi népbiztos lett, s nemsokára a breszt-litovszki béketárgyalások szovjet-orosz delegációjának vezetője. A tárgyalásokon játszott szerepe viszonylag jól ismert: az ún. "sem háborút, sem békét" elvet vallotta, s nem volt hajlandó békét kötni a megalázó feltételek mellett. Lenin erélyes közbelépésére mégis sor került a békeszerződés aláírására, igaz, még súlyosabb területi veszteségekkel, mint ami a Trockij által alá nem irt változatban volt. A veszteségek illusztrálására álljon itt néhány kevésbé ismert adat: Szovjet-Oroszország elvesztette 1914-es területének 27, lakosságának 26 %-át, vasúthálózatának 26, gyárparának 33, fémiparának 73 %-át, szénmezőinek 75 %-át, mezőgazdasági területének 1/3-át. Ezen túl 6 milliárd márkás jóvátételt is kellett fizetnie.

Trockij ezután hadügyi népbiztos lett, s részt vett az új hadsereg megszervezésében. Híressé vált páncélvontatóval szinte minden fronton feltűnt, s fontos szerepet játszott a hadműveletek irányításában.

1920-ban az ún. szakszervezeti vitában ismét szembe került Leninnel, mint elméleti kérdésekben már oly sokszor, s ezúttal is vereséget szenvedett. A hadikommunizmus viszonyai között a végsőkig centralizálták és militarizálták a termelést és a gazdaságirányítást. Ennek egyik eszköze volt

a "szakszervezetek államosítása", amit Trockij még 1920 végén is fenntartott, sőt fokozni szándékozott. A termelés egész irányításának a szakszervezetek kezében történő összpontosítását kívánta, és egyúttal teljesen meg akarta fosztani a szakszervezeteket érdekvédelmi funkcióiktól, melyeket a valóságban addig sem gyakorolhattak. Mindezt a szakszervezetek és a gazdasági szervezetek fokozatos "összenövésével" képzelte el. Maga a vita hamar túlnőtt a szakszervezeti munka problémáján, a párt stratégiai irányvonalának meghatározása körül folyt. A párt X. Kongresszusán állást foglaltak a pártegység mellett, és elrendelték, hogy: "haladéktalanul oszlassanak fel kivétel nélkül minden csoportot, bármilyen platform alapján alakultak is", és ki-mondták, hogy "aki nem hajtja végre ezt a határozatot, azt feltétlenül és azonnal ki kell zárni a pártból". Ez a határozat Trockij újabb vereségét jelentette, hiszen ő a pártdemokrácia nevében párton belüli csoportok, irányzatok, frakciók létrehozásának lehetőségét akarta.

1922-től Trockij egyre nyíltabban pártellenzékelt hozott létre, s aktívan harcolt azért, hogy Lenin megüresedő helyét elfoglalhassa a párt élén. Sztálinnak csak többévi kemény küzdelem után sikerült Trockij pozícióit megrendíteni, a politikai élet csúcsáról letaszítani. Az 1922-27 közötti párton belüli harcokról itt nem kívánunk szólni, erről bőséges irodalom áll rendelkezésre /ld. Krausz Tamás tanulmányait/.

1927 októberében Trockijt kizárták a párt közvetlen vezetéséből, novemberben a pártból, majd nemsokára Alma-Atába száműzték. Ott Trockij tovább folytatta a politikai harcot. Sztrájkok, tüntetések szervezésére szólította fel híveit, s arra buzdította őket, hogy egy esetleges polgárháborútól se riadjanak vissza.

1929 elején kiutasították az országból. Trockij Isztambulba utazott, ahol egy ideig a szovjet konzulátuson lakott, majd egy villát bocsátottak a rendelkezésére.

Isaac Marcosson így jellemzi az emigráció éveit: "A száműzetés rendszerint elfeledést jelent. Trockij esetében fordítva történt. Emberi formába öltözött darázs volt, míg a szovjet határán tartózkodott, de fullánkja sokszor mérföldnyi távolságban sem volt kevésbé hatásos. Miközben távoli ellenőrzést gyakorolt az ügyek felett, Oroszország első számú közellenségévé vált. Napoleonnak elég volt egy Szent Ilona ahhoz, hogy mint Európa zavarkeltője, pályafutását befejezze. Trockijnak öt Szent Ilonája volt."

1930-31 folyamán Trockij rendkívül éles propaganda-hadjáratot indított, amely csakhamar éreztette hatását. Számtalan irrásában bírálta a szovjet rendszert. 1933-ban Franciaországban, 1935-ben Norvégiában, 1937-ben Mexikóban telepedett le. 1938-ban IV. Internacionálé elnevezéssel nemzetközi szervezet alapítását kezdeményezte. Ennek alakuló ülésére 11 országból érkeztek küldöttek. A programját is Trockij dolgozta ki, "A kapitalizmus haldoklása és a IV. Internacionálé feladatai" címmel.

A volt bolsevik vezetőt az NKVD módszeresen üldözte. Két fia tisztázatlan körülmények között halt meg, s betörték archivumába is. A Szovjetunióban a Buharin-perben 1938-ban formálisan halálra is ítélték. 1940. augusztus 20-án Trockij merénylet áldozata lett. Több tanulmány szerzője szerint Sztálin parancsára gyilkolták meg /pl. Roy Medvegyev/.

Ejtsünk néhány szót Trockijnak a szocializmus építése Szovjetunió-beli gyakorlatát célzó kritikájáról. Trockij a polgárháború után sem adta fel a világforgadalom közeli győzelmébe vetett hitét, azt a továbbiakban is napirenden lévőnek tekintette, s azon tényezőt látta benne, amittől a szovjet szocializmus-építés sorsa is függ. Számára a csak belső erőkre támaszkodó "szocializmus", a "szocializmus egy országban" tétele a teljes elkorcsosodást jelentette. Már pusztán gazdasági szempontból is természetellenesnek tekintette a világgazdaságtól való elzárkózást. Így ír: "A szocialista forradalom nem hajható végre nem-

zeti keretekben. A burzsoá társadalom válságának egyik lényeges oka abból ered, hogy az általa létrehozott termelőerők túllépnek a nemzeti állam határain. A szocialista forradalom nemzeti talajon kezdődik, nemzetközi porondon bontakozik ki és világméreteken fejeződik be... Csak akkor fejeződik be, ha az új társadalom egész bolygónkon végső győzelmet arat."

Még a harmincas évek derekán sem tudott leszámolni világforradalmi illúzióival. Ehhez párosult azon vélekedése, mely szerint a kapitalizmus nem képes további fejlődésre, megújulásra: "A proletárforradalom gazdasági feltétele már régóta létrejött, amennyire ez a kapitalizmusban lehetséges. Az emberiség termelőerőinek fejlődése megszűnt. Az új találmányok és az új technikai fejlődés nem eredményezi többé az anyagi gazdagság növekedését. A kapitalista rendszer társadalmi válságának a talaján fellépő időszakos válságok a tömegek egyre nagyobb nélkülözésével és szenvedésével járnak. A munkanélküliség fokozódása elmélyíti az állam pénzügyi válságát és aláássa a megrendült pénzrendszereket. A demokratikus és a fasiszta kormányok egyik csődből a másikba jutnak" - írta a IV. Internacionálé programjában. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy az újra napirenden lévő világforradalom előestéjén a III. Internacionálé népfrentpolitikája egyenlő a revizionizmussal, a munkásosztály elárulásával.

Egy másik olyan problémának, amely már a kezdetektől jelen volt, a "proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája" tételének értelmezését tekintette. Erről így írt: "Lenin régi formulája nem ítélte meg előre, hogy milyenek legyenek a proletariátus és a parasztság politikai kölcsönviszonyai a forradalmi blokkban... A tapasztalatok minden más értelmezést kizáró körülmények között igazolták, hogy a parasztság, bármilyen legyen is a forradalmi jelentősége, nem játszhat független szerepet, még kevésbé vezető szerepet. A paraszt vagy a munkást követi, vagy a burzsoát. Ez azt jelenti, hogy

"a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája" nem fogható fel másképp, mint proletárdiktatúraként, amely a paraszti tömegeket magával ragadja". Néhány évvel később még egyértelműbben fogalmazott: "A munkás-paraszt kormány jelszavát mi /a IV. Internacionálé - A.J./ kizárólag abban az értelemben használjuk, ahogyan a bolsevikok használták 1917-ben, azaz mint egy tökéseellenes és kapitalizmus-ellenes jelszót."

Trockij elemzésének egyik centrális kérdésévé a bürokrácia problematikája vált. Már 1923-ban felhívta a figyelmet a pártbürokrácia kialakulásának veszélyére. A bürokratizmus fő forrásának az államapparátust jelölte meg: A folyamat "azzal fenyeget, hogy elszakítja a pártot a tömegektől. Ma ez a veszély az, amely a legvilágosabb, a legközvetlenebb. Az egyéb veszélyek elleni harcnak a jelenlegi körülmények között a bürokratizmus elleni harccal kell kezdődnie."

A bürokrácia kialakulásáról így ír: "A bürokrácia kialakulásában számottevő szerepe volt az ötmillió Vörös Hadsereg leszerelésének. A győztes parancsnokok elfoglalták a fontos posztokat a helyi szovjetekben, a termelésben, az iskolákban, és konokul mindenütt bevezették azt a rendet, amellyel megnyerték a polgárháborút. A tömegeket fokozatosan mindenütt kiszorították a hatalomban való tényleges részvételből."

Ugy vélte, a bürokrácia önállósult, elszakadt a tömegektől, ami a bolsevik párt elfajulásához vezetett. "A bürokrácia nemcsak a baloldali ellenzékét győzte le, hanem a bolsevik pártot is. Legyőzte Lenin programját, amely a fő veszélyt abban látta, hogy az állami szervek "a társadalom szolgálóiból a társadalom uraivá" alakulnak át. Legyőzte összes ellenfeleit - az ellenzékét, Lenin pártját -, mégpedig nem érvekkel és eszmékkel, hanem úgy, hogy saját társadalmi súlyával eltaposta őket. A forradalom ólomnehéz hátsó fele súlyosabbnak bizonyult a fejénél".

Trockij úgy vélte, a pártdemokráciából semmi sem maradt. Dzzel együtt szertefoszlott a szovjetek, szakszervezetek, szervezetek, kulturális szervezetek demokráciája is. A párt politikai elfajulásával párhuzamosan fokozódott a minden ellenőrzés alól kibúvó bürokrácia korruptsága is.

Világosan látta, hogy "a bürokratikus parancsnoklásnak az az alapja, hogy a társadalom szükölködik fogyasztási javakban". A termelőerők növekedését azután az egyenlőtlenség és az előjogok, a bürokrácia összes formáinak mértéketlen elburjánzása kísérte.

Trockij a bürokráciának két nagy csoportját különböztette meg. A "felső parancsoló réteg"-et, melyet 400 ezerre, esetleg félmillióra becsült, és az "alsó parancsoló réteg"-et, melynek számát 5-6 millióra tette. A felső rétegen az állami vezetőket értette, az alsón pedig "azt a társadalmi kategóriát, amely anélkül, hogy közvetlen termelőmunkát végezne, parancsol, irányít, büntetéseket és jutalmakat osztogat".

Maga a bürokrácia még a proletariátusnál vagy a parasztságnál is heterogénabb alakulat, gondolta, hiszen a falusi szovjetelnököt egy szakadék választja el a kreml-i előkelőségtől. Eltérő az életmód, az életszínvonal, a függőség stb. is. Azt, hogy ez a bürokrácia mekkora hányadát sajátítja el a nemzeti jövedelemnek, nem tudta meghatározni. Ugy becsülte, hogy a lakosság 15-20 %-a a javaknak ugyanolyan mennyiségét élvezi, mint a maradék 80-85 %. Ez pedig nem jelent mást, mint leplezett kizsákmányolást. Mindezek alapján úgy vélte, hogy többről van szó, mint egyszerű bürokráciáról- a szovjet társadalom ki-váltságos és uralkodó társadalmi rétegéről.

Trockij ugyanakkor elutasította azokat az elképzeléseket, melyek egy új uralkodó osztálynak tekintették a bürokráciát. Ehhez arra is szükség lett volna, hogy a bürokrácia privilégiumait örökíteni tudja, és a termelési eszközök magántulajdonát is megszerezze. Egy olyan kapi-

talista restauráció kialakulását, mint amilyen pld. később Orwell "Animal farm" című döbbenetes írásában élénk tárul, nem tartotta valószínűnek a munkásosztály ellenállása miatt.

Trockijnak ugyanakkor nem volt semmilyen reális alternatívája a sztálini szocializmus-építéssel szemben. Sőt, Trockij már a 20-as évek első felében, a NEP időszakában sürgette a nehézipar kiemelt fejlesztését, a mezőgazdaság kollektivizálásának mielőbbi végrehajtását. Nem nézett szembe azzal, hogy a világforradalom elmaradása esetén csak két lehetőség áll a szovjet vezetés előtt: vagy az objektív torzulásokat is vállalva kísérik meg az elméletileg tételezett kommunizmustól eltérő gazdasági-társadalmi alakulat építését, vagy lemondanak a hatalomról. /Az már más kérdés, hogy a "szovjet modell" nemcsak objektív torzulásokat szenvedett el./

Trockij kritikájának csak néhány, általunk kiragadott elemét volt módunk vázlatosan ismertetni. Így kissé féloldalasan tudtuk bemutatni nézeteit, de megpróbáltuk a legjellemzőbb mozzanatokot kiemelni. Néhány mondatban szólnunk kell még Trockij történelmi látásmódjáról is, hiszen a választott szövegrészletben Trockij az orosz fejlődés jellegzetességeit próbálja megragadni.

Trockij nem volt történész, így vizsgálódásait természetesen, - hasonlóan Marxhoz vagy Leninhez - mindig a proletárforradalom szemszögéből végezte. A forradalom után, különösen a XIX-XX. századdal kapcsolatos írások bírtak aktuálpolitikai felhanggal. Nem kevesebbről van szó, mint az orosz forradalom elhelyezéséről az emberiség történetében. Trockij akkor hangsúlyozta az orosz fejlődés egyedi jegyeit, amikor a pártvezetés hivatalosan az orosz történelem abszolút egyetemessége mellett tette le voksát, így Trockijt történelmi nézetei miatt is éles kritikával illették.

"Az orosz forradalom története" című munkája 1931-33-ban jelent meg Berlinben. A mű sajátos keveréke a

történetírásnak és a visszaemlékezésnek, szerencsésen egybeépítve a jól informáltságot az objektivitásra való törekvéssel. Oroszország történeti fejlődését Európa és Ázsia közötti "átmeneti" formaként írja le. Tagadja azt, hogy az orosz kapitalizmus eredetét a XVI-XVII. században kellene keresni, helyesen látja meg, hogy ez az időszak éppen a feudalizmus kiterjesztésének időszaka Oroszországban. Rámutat arra is, hogy az országba a külföldi tőkével annak működési formái is behatoltak. Az emberiség történelmének legújabb vívmányai és az orosz viszonyok "kombinálódásában" látja annak okát, hogy az első szocialista forradalom éppen Oroszországban tört ki.

Az itt közölt könyvrészlet, amely egyik koncentrált kifejtése Trockij történeti nézeteinek, "Az orosz forradalom története" című munkájának bevezető fejezete. Ha az olvasó a közölt részleten túl is érdeklődik L.D. Trockij történeti felfogása iránt, a Fejlesztéstanulmányok sorozatnak "Az orosz történelem egyetemessége és különössége" kötetére hívhatjuk fel a figyelmét, ahol két szemelvény is olvasható tőle.

/Az idézetek Trockij "Új irányzat", "Az elárult forradalom", a "Mi a Szovjetunió és hova tart" és "A kapitalizmus haldoklása és a IV. Internacionálé feladatai" című könyveiből valók. A bevezető megírásakor a megjelent irodalmon kívül felhasználtuk Krausz Tamás és Béládi László kéziratot munkáit is./

ANGI JÁNOS

x x x